

KANSAKOULU SODAN JA PULAN VUOSINA

Kolmekymmentäluvun lopulla Suomi oli päässyt lamavuosista ja sisäpoliittisesta sekavuudesta. Elintaso nousi nopeasti. Ei ihme, että kesällä 1939 oltiin toiveikkaita. Seuraavana vuonna olisi Helsingin olympialaiset. Niitä odotettiin kiihkeästi.

Sitten jyrähti: alkoi toinen maailmansota. Talvisodan syttyminen muutti radikaalisti suomalaisten siviilielämänkin. Suuret suunnitelmat hiipuivat hätätilaratkaisuihin. Huippukokemusten odotukset vaihtuivat alistuneeseen rauhankaipuuseen.

Kansakoulun toimintaa pidettiin mahdollisuuksien mukaan yllä sota-aikana sekä ja sitä seuraavana pulakautena ja “vaaran vuosina”. Tilanne normalisoitui 1950-luvun alussa.

Talvisodan aikana Karjalan väestöä siirrettiin muuhun Suomeen. Kansakoulut joutuivat ottamaan evakko-oppilaita. Useimmat miesopettajat oli komennettu rintamalle. Naisopettajia toimi lottatehtävissä. Siitä huolimatta oli opettajapulakin, kun vapaat paikat täytettiin luovutetulta alueelta evakoiduilla opettajilla.

Kansakoulujen johtokunnat joutuivat tekemään tärkeitä ja vaikeitakin päätöksiä. Seuraavassa otan esimerkkitapauksiksi Punkalaitumen Sarkkilan ja Hämeenkyrön Äkönmaan koulut sekä Tampereen kansakoululaitoksen. Ensiksi mainitusta koulusta minulla on omakohtaisia kokemuksia, koska olin koulun oppilaana vv. 1940 – 48.

Punkalaitumen Sarkkilan koulu joen takaa nähtynä.

Kansakoulua käytiin poikkeuksellisissa oloissa

Talvisota alkoi 30. marraskuuta 1939. Neljäs joulukuuta Punkalaitumen Sarkkilan koulun opettaja Taavi Hiltunen kirjoitti opetusryhmänsä päiväkirjaan:

Ilmoitettiin oppilaille, että koulutyö täytyy toistaiseksi lakkauttaa, koska Venäjä on hyökännyt maahamme ja maamme joutunut sotatilaan, joten ei ole edellytyksiä säännölliselle koulutyölle.

Vasta seuraavana vuonna, kolmantena toukokuuta 1940 Sarkkilan koulun johtokunta pohti koulutyön käynnistämismahdollisuuksia. Talvisota oli päättynyt vajaa kaksi kuukautta aikaisemmin. Nyt oltiin odottavalla kannalla. Mitähän tulevaisuus toisi mukanaan? Myönteisenä koettiin, että edellisenä vuonna valmistuneen paloaseman taloon oli koulua varten tehty keittola- ja ruokailutilat sekä voimistelusalit. Sen sijaan oli katastrofaalista, että edellisenä syksynä keskeytynyttä koulutyötä ei ollut vielä päästy jatkamaan. Miksi? Siitä kertoo kokouksen pöytäkirja:

Otettiin keskustelun alaiseksi kysymys, voitaisiinko koulutyö vielä nyt lukukauden loppupuolella aloittaa. Asiaa perusteellisesti harkittuaan johtokunta tuli siihen tulokseen, ettei ole minkäänlaisia edellytyksiä tässä piirissä koulun pitämiseksi, koska kaikki koulutilat ovat vielä sotilaiden käytettävänä.

Talvisodan aikaisen liikekannallepanon aikana kasarmit eivät riittäneet sotaväen majoittamiseen. Varusmiespalvelusta varten oli otettava haltuun yleisiä rakennuksia ja sopivia maasto-alueita. Niinpä Sarkkilan koulukin sai toimia kasarmina. Johtokunnan pöytäkirjasta ilmenee, että yläkoulun tiloihin oli majoitettuna 240 ja alakoulun 100 sotilasta. Luonnollisesti näin suuri miesmäärä tarvitsi käyttöönsä koulun kaikki yleiset tilat. Alakoulunopettajattaren asuntoon oli majoittunut kaksi upseeria, kamari oli toimistohuoneena. Koulujen pihamaita ja lähellä olevaa metsäaukiota käytettiin harjoitukseen. Sen lisäksi kouluun oli vuoden 1939 lopulla joksikin aikaa evakuoitu Vahvialan kunnalliskoti. Hämeenkyrössä pieni syrjäinen Äkönmaan koulu välttyi tällaisilta majoituksilta lukuun ottamatta 15 hengen tilapäisasumista koululla kesällä 1944 (johtokunta 19.11.1944).

Ymmärrettävästi Sarkkilan johtokunta tunsu huolta koulutilojen kunnosta. Satojen nuorten miesten kuukausia kestänyt ympärivuorokautinen oleskelu kulutti niitä enemmän kuin koululapset muutamina tunteina päivittäin. Siksi johtokunta päätti esittää majoituslautakunnalle vuokralaskun: 1200 markkaa kuukaudessa. Summa ei tunnu kovin suurelta, vaikka ottaa huomioon silloisen rahanarvon. Myös tiloille aiheutuneet vahingot olisi korvattava. Opettaja Taavi Hiltunen sai tehtäväkseen laskun esittämisen.

Toukokuussa sotaväki lähti, ja koulua ehdittiin käydä kolmen viikon ajan.

Talvisodan jälkeinen rauhantila ei kestänyt kauan. Jatkosotaa oli käyty jo vuoden päivät, kun itse siirryin yläkouluun. Sota-aika muutti koulunkäynnin luonnetta. Lukuvuosi aloitettiin jopa vasta lokakuussa. Sodan loppuvaiheessa, helmikuussa

1944, kaikki rannikkokoulut Viipurista Turkuun lopettivat valtioneuvoston päätöksellä toimintansa, ja niiden oppilaat siirtyivät uusien asuinpaikkojensa kouluihin. Lokakuussa tilat saatiin jälleen koulukäyttöön. Tampereella kaupungin kansakoulun tarkastaja Otto Erkkilä kehotti silloin johtokuntaa käynnistämään koulutyön mahdollisimman pian, ainakin ennen kuin puoliväliä. Kaupungin useimmat koulurakennukset oli otettu viranomaisten käyttöön sotaväen ja siirtolaisten tyyssijoiksi.

Talvisodan aikana kouluun tulleet evakko-oppilaat palasivat 1941- 42 takaisin vallattuun Karjalaan. Tilalle tuli inkeriläisiä pakolaislapsia. Kesällä 1944 karjalaisten oli jälleen paettava sodasta säästyneeseen Suomeen, ja rauhanteon jälkeen inkeriläislapset muuttivat takaisin Neuvostoliittoon. Uudet oppilaat viipyivät väliaikaisesti, sillä siirtoväen sijoittelu ei tapahtunut kertaheitolla. Siten luokan koostumus vaihteli tämän tästä. Tulevaisuutta varjosti epävarmuus, ja ihmiset huohtivat helpotuksesta, kun välirauha tehtiin syyskuussa. Oman perheeni elämä oli normalistunut jo juhannuksen aikoihin, kun isä kotiutettiin rintamapalveluksesta.

Useimmat asevelvollisuusiässä ja –kunnossa olleet opettajat oli komennettu rintamalle. Naisopettajia toimi lottatehtävissä. Näin ollen opettajista tuli pula. Tyhjiksi jääneet paikat täytettiin luovutetulta alueelta evakoiduilla opettajilla. Tätä varten kouluhallitus määräsi marraskuussa 1942 kaikki avoimeksi tulleet vakinaiset virat täyttämiskieltoon. Tampereelle sijoittui useita kymmeniä siirto-opettajia. Opettajatarvetta vähensi kylä oppilasmäärien alentuminen. Moskovan välirauhan jälkeen syksyllä 1944 opettajia kotiutettiin rintamatehtävistä. Joissakin tapauksissa kouluhallitus joutui peruuttamaan jonkun siirto-opettajan virkamääräyksen ja sijoitti tälle paikalle virkaa aikaisemmin hoitaneen opettajan.

Sarkkilan koulun yläkoululuokkiin oli kesällä 1944 sijoitettu Suomen Huollon ylläpitämä sairaala. Kokouksessaan 9. syyskuuta johtokunta päätti kehottaa Suomen Huoltoa siirtämään

sairaalan pois koululta syyskuun loppuun mennessä, jotta koulu-työ pääsisi alkamaan.

Nuorten talkootoiminta lievensi pulaa

Säästöt ovat nykykoulun jokapäivää, mutta säästöjä on vaadittu ennenkin. Sodan ja pulan vuosina 1939 – 1952 ei puhuttu niinkään rahan niukkuudesta vaan tavaran. Huutava pula oli myös työvoimasta.

Äkönmaan koulun niukkasanaiset pöytäkirjat eivät juurikaan kerro talvisodan ajan vaikeuksista, mutta jo syksyllä 1941 muistutettiin lämmönhaaskauksesta. Johtokunnan kokoukseen (10. 2. 1941) osallistunut kansakouluntarkastaja Alb. Näätänen kehotti tekemään koulun veistoluokasta lämpimänpitävemmän. Koulun saunaan hän piti liian suurena – lämmönhaaskaajana!

Äkönmaan opettaja Hannu Syväoja vei puita ämmänlängillä.

Tampereen kansakoulun johtokunta (§59/1943) määräsi kouluihin erityiset lämmityksenvalvojat. Lämmönsäästäminen meni niin tehokkaaksi, että johtokunnan oli muutaman kerran kehotettava lisäämään lämmitystä, ettei oppilaiden terveys vaarantuisi (mm. §522/1943)!

Äkönmaan koulun sauna, jota kansakouluntarkastaja Albin Näätänen piti suurena puunhaaskaajana.

Jos sielunsa silmin loihtii esiin kaksi välituntikuvaa, toisen nykyisen peruskoulun ja toisen sotavuosien kansakoulun pihamaalta, huomaa merkittävän eron. Sotavuosien koululaisen asussa näky puute. Ei ollut lenkkareita, farkkuja, napapaitoja. Puupohjakengät tai kumiteräsaappaat olivat yleisimmät jalkineet. Keväin syksyin monet pojat kävivät koulua paljain jaloin.

Talvella heillä oli sarkahousut ja pusero sekä aina lakki. Tyttöjen asuun kuului hame, esiliina ja päähuivi, hiukset olivat lyhyet tai palmikoidut. Siisteydessä ei päästy nykytasoon. Päätäitä ja muitakin pikkueliöitä jahdattiin koulun toimesta. Pesukoneiden ja vaatteiden halpamyynnin aika oli kaukana edessäpäin.

Avustuksina varattomien kotien lapsille annettiin jalkineiden ostolupia. Sodan jälkeen saatiin lahjoitusjalkineita ja –vaatteita Ruotsista ja USA:sta. Äkönmaan johtokunta päätti (13. 1. 1946) jakaa oppilaille saamansa neljä kumipohjaista monoparia sekä neljät puupohjakengät.

Pulaa torjuttiin omatoimisesti. Sotavuosina ja muutamana vuotena niiden jälkeenkin koulun toimintaan löi leimansa merkittävä kotirintaman projekti: lasten ja nuorten vapaaehtoinen talkootoiminta. Talkootoiminta käynnistettiin nuorisjärjestöjen toimesta. Sitä organisoitiin jo talvisodan aikana, mutta pysyvä organisaatio luotiin syksyllä 1941. Toiminta jatkui vuoteen 1949 asti.

Koska Nuorten talkoista on monille mukana olleellekin jättänyt vain haalistuneita muistikuvia, puhumattakaan nuoremista jotka eivät ole ehkä asiasta mitään kuulleetkaan, käsittelen sitä laajahkosti. Omia muistoja olen verestänyt ja samalla laajentanut tietämystäni Kerttu Varjon Suomen kulttuurirahaston toimeksiannosta kirjoittaman kirjan avulla. Sitä paitsi Sarkkilan koulu oli aktiivinen talkookoulu. Todistuksena siitä oli muun muassa hyvä sijoitus puukaasupilkekilpailussa. Osuutenamme oli eräänä keväänä ja vielä kesäkuun puolellakin pilkkoa kirveellä valmiiksi sahattuja koivukiekkoja. Palkinnoksi koulu sai kymmeniä kirjoja oppilaskirjastoonsa.

Nuorten talkoiden toimintamuodot olivat: (1) keräykset, (2) maatalous- tai muu tuotantotyö, (3) yleinen auttamistyö, (4) virkistystoiminta (5) säästämistoiminta sekä (6) henkinen valmennus, johon liittyivät leirit ja talkoojuhlat.

Ohjausorganisaatio Nuorten Talkoot kuului kauppa- ja teollisuusministeriön toimintapiiriin, mutta luonnollisesti yhteydet

maatalous- ja kansanhuolto- ja opetusministeriöihin ja etenkin kouluhallitukseen olivat tiiviit. Nuorten talkoilla oli moniportainen organisaatio. Keskuselimenä toimi vaan neuvottelukuntaan kuuluivat kaikki nuorisotyöjärjestöt. Konkreettisen toteutuksen hoiti Nuorten talkookeskus, jonka sihteerinä Kerttu Varjo toimi. Järjestöllä oli lukuisasti vakinaisia ja sivutoimisia työntekijöitä. Kenttätyöntekijöistä suurin osa oli kansakoulunopettajia, koulupiiritasolla yhdeksän kymmenestä. Nuorten talkoiden organisaatio ei ehkä olisi pyörinytkään ilman kansakoulunopettajia. Muutamat opettajat pyrkivät luistamaan pois talkoojohtajan tehtävästä, mutta kouluhallitus ilmoitti, että suoritusten vastaanotto ja pisteiden lasku kuului kansakoulunopettajan virkavelvollisuuksiin.

Lapsia ja nuoria motivoitiin ja heidän suorituksiaan mitattiin talkoomerkkijärjestelmällä; esimerkiksi vuonna 1942 rautaisen merkin sai 270 000 koululaista. Rintamerkeissä oli työhön, yhteistoimintaan ja säästäväisyyteen liittyviä symbolikuvia kuten lapio, sahra, muurahainen. Mottitalkoissa kunnostautuneet (myös aikuiset) saivat rintaansa merkin, jossa oli kirveen kuva. Pisteiden laskemista varten jaettiin erityiset talkookirjat. Tiedustustoimintaa hoidettiin sitä varten toimitettujen aikakauslehtien välityksellä.

Talkotoiminta lievensi tavarapulaa. Toisen maailmansodan sytyttyä Suomen ulkomaankauppa hankaloitui. Suuri osa aineellisia ja inhimillisiä resursseja meni puolustusvoimain tarpeisiin. Bensiini, väkilannoitteet, kahvi ja banaanit muuttuivat miltei nimisanoiksi. Jonkin verran tilannetta helpotti nopeasti käynnistynyt korviketuotteiden kehittäminen. Läheisimminkin tavallista kuluttajaa kosketti elintarvikkeiden säännöstely. Se oli alkanut jo talvisodan kynnyksellä, välirauhan aikanakin sitä oli tiukennettava vähän väliä. Miltei kaikki hyödykkeet pantiin kortille tai määrättiin ostoluvanvaraisiksi. Esimerkiksi tavallisen pyöräilijän oli mahdotonta hankkia laillisin keinoin kumirengasta. Myös hinnat ja palkat säännösteltiin.

Keräyskohteet olivat siksi monilukuiset, että on miltei helppompaa luetella, mitä ei kerätty! Maanpuolustusta varten kerättiin metalli- ja kumiromua ja jopa kansakoulun oppikirjoja “korsukansakoulussa” opiskeleville sotilaille. Ajoneuvoja varten tehtiin öljypolttoaineita korvaavia puukaasupilkkeitä. Erikoisimpia keräyskohteita oli vadelmalehdet teenkorvikkeeksi.

Yhdeksänvuotias koululainen Hannu Syväoja edusti muiden mukana kotimaataan marja- ja apurehumaattelellussa.

Teollisuuden raaka-aineeksi kerättiin marjoja, kuusen- ja pajunkuorta, lumppuja, eläinten karvoja, lääkekasveja, pihkaa, rautanauloja, lasia ja pulloja. Maan tuotteet otettiin talteen maahan pudonneita tähkäpäitä ja metsän jätepuita myöden. Muut keräykset koskivat rahaa, vaatteita, huonekaluja, talousesineitä ja jopa vanhoja silmälaseja. Vaatteita ja jalkineita meni Itä-Karjalaan, ja vuonna 1947 lähetettiin puolukoita myös Tanskaan kiitokseksi lapsille annetusta turvapaikasta sodan aikana.

“Tempauksiin” ja “rynnistyksiin” innostettiin järjestämällä yksittäisten koululaisten tai koulujen keskeisiä kilpailuja muun muassa paperinkeräyksessä ja marjastamisessa. Esimerkiksi v. 1942 käytiin Suomen ja Ruotsin keskeinen marja- ja apurehumaatelu. (Apurehuksi sanottiin karjalle kerättyä luonnonheinää ja lehdeksiä.) Osallistujat saivat kunniakirjan, jossa oli vuoden talkootunnus Suomen leijonan kuva. Tempauksissa valmistettiin myös erilaisia käsitöitä. Jalkineiden puutteeseen tehtiin tallukoita. Vuonna 1942 tavoite oli, että koulun kaikilla oppilailta olisi tallukkaat. Tavoitteen saavutti kahdeksantoista koulua, ensimmäisenä siihen pääsi Karkun Heinoon koulu. Sodan jälkeen toiminta kohdentui askarteluun ja puhdetöihin.

Vuodesta 1943 alkaen pidettiin auttamistalkoita, joissa työsuorituksena oli osittain keräystyötä. Talkooperinne oli ilmeisesti katoamassa, koska auttamistalkoohotuksessa selitettiin, että talkoot suomalaisessa talonpoikaiskulttuurissa eivät tarkoita oman talouden hyväksi tehtävää työtä vaan joukkomuotoista työtä toisten hyväksi. Talkookasvatus tähtäsi lähinnä epätsekkyyden kehittämiseen.

Työikäisistä suuri osa oli sotatoimissa, joten työvoiman tarve oli polttava. Kaikki kynnelle kykenevät siviili-ihmiset määrättiin työvelvollisiksi. Sarkkilan koulun muiden oppilaiden mukana minäkin jouduin syksyllä muutamina koulupäivinä erään suuren talon perunamaalle. Syksy oli sateinen ja pelto

savinen. Jollakin työllä oli puupohjakengät, joiden paperinarupäälliset sade hajotti. Kaadoimme pellolle tuotua kuumaa kahvinkorvikelientä paleleville käsillemme. Talon pirtissä söimme tukevan perunasoppa-aterian. Välipäivät tavallisessa koulutyössä tuntuivat silloin juhlalta. Osallistuimme opettajan johdolla myös muihin nuorten talkoiden kampanjoihin, muun muassa keräsimme elonkorjuun jäljiltä tähkäpäitä.

Sotavuosina 1943 ja -44 kouluhallitus velvoitti opettajia käyttämään puolet kesälomastaan yleishyödylliseen työhön (KhK 5.3. 1943, 6.4. 1944). Mahdollisiin työkohteisiin kuului koulukeittolan hyväksi viljelty kasvitarha. Oppilaiden koulukasvitarhatoimintaa tehostettiin entisestään. Äkönmaan koulun johtokunta päätti (Jk 21. 5. 1943.), että oppilaat viljelevät kotonaan porkkanaa tai lanttua yläluokat 4:n, alaluokat 3:n ja alakoululaiset 2:n neliömetrin alalla. Keittolaa varten oppilaat tuovat marjoja ja viidessä talossa tuli viljellä perunaa. Johtokunta antoi näytteen myös omasta talkoohengestään päättämällä, että kukin sen jäsenistä tuo koululle 10 mottia halkoja. Samanlaisia velvoitteita johtokunta antoi myöhemminkin (15. 4. 1945); marjoja koulukeittolaa varten tuotiin vielä sodan jälkeenkin (31.8. 1949).

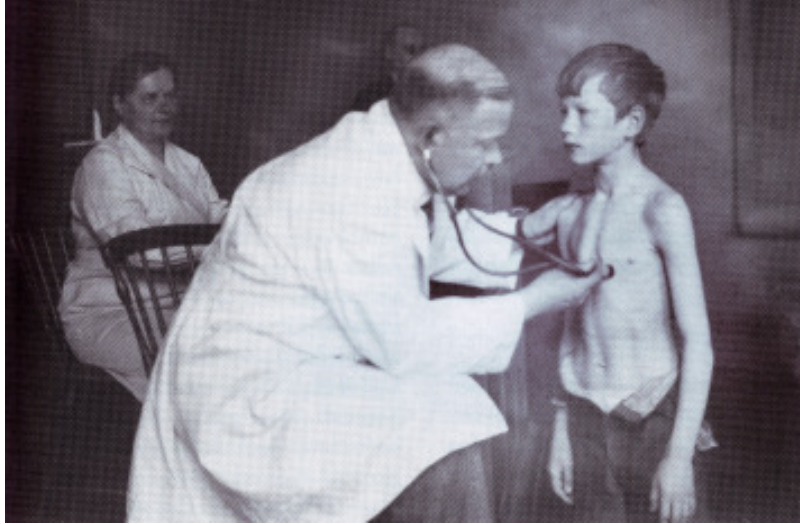
Vielä 1940-luvulla maaseutuopettaja sai osan palkastaan luontoisetuina. Kun oppivelvollisuutta pantiin ripeimmin toimeen 1920-luvulla, ei kaikille opettajille voitu taata lain edellyttämiä etuja. Usein puuttui laidunmaa eikä viljelyspalstakaan ollut aina vaaditun suuruinen. Puuttuvat edut pyrittiin korvaamaan rahalla. Tyytymättömät opettajat valittivat puutteista. Se ei ollut ihme, sillä maaseudulla virkamiesperheenkin kotitalous oli suurelta osin itse hankittujen ruoka-aineiden varassa. Sitä paitsi nopeutunut inflaatio mitätönsi rahakorvauksen reaaliarvon. Äkönmaan johtokunta pohti (16. 9. 1947) koulun yhden hehtaarin suuruisen tonttimaan laajentamista. Opettajan käyttöön tarvittaisiin viljelysmaata 64 aaria ja kaksi laidunmaata. Myös oppilaiden koulukasvitarhatoiminta

---

edellytti kasvualustaa. Erilleen kyläasutuksesta rakennetun koulun naapuruudessa sopivaa maata ei ollut, joten päätettiin tiedustella joltakin maanluovutusvelvolliselta tilalta, voisiko maata saada vapaaehtoisella kaupalla. Muussa tapauksessa johtokunta päätti käyttää maanlunastuslain mahdollistamia pakkokeinoja!

Nuorten talkootoiminnan esikuvana oli nähtävästi Hitler-Jugend -järjestö, jonka ohjelmaan kuului muun muassa maataloustyö valtakunnan työvoimatilannetta helpottavana, terveyttä luovana ja maaseudulla asumiseen innoittavana. Suomessakin pyrittiin helpottamaan maatalouden työvoimatarvetta, kokoamaan raaka-aineita maanpuolustusta ja tuotantoelämää varten, vaikuttamaan positiivisesti nuorten luonteen kehitykseen sekä herättämään aktiivisuutta ja työhalua sekä totuttamaan säästäväisyyteen ynnä luomaan halua liikuntaan ja terveelliseen virkistäytymiseen.

Tampereella kansakoulujen johtokunta järjesti oppilaille tilaisuuden osallistua "maatalouskamppailuun". Sillä tarkoitettiin maatalous- ja kasvitärhätöitä. Se merkitsi usein siirtymistä maaseudulle. Osallistuminen oli aktiivista. Yleensä yli puolet kansakoululaisista, etenkin ylimpien luokkien oppilaisista, osallistui maatalouskamppailuun. Mistä tällainen innostus? On vaikea uskoa, että kansakouluikäiset lapset olivat kovin innostuneita raatamiseen. Ehkä maakylän laveat leikkipaikat työpäivän jälkeen kiinnostivat? Perimmäinen syy oli varmaan nälkä, sillä kaupunkilaisten korttiannokset olivat niukat. Monet oppilaat potivat aliravitsemusta. Maaseudulla sai ainakin ruokaa. Ahkerimmille ja muuten hyvin kunnostautuneille kaupunki antoi rahapalkintoja.

Sota-ajan huolia oli koululaisten heikko ravinto. Aliravitsemustapaukset olivat yleisiä. Kuvassa Tampereen koululääkäri Yrjö Kulovesi tutkii Aleksanterin koulun oppilaita v.1943. Kuvassa on myös terveystutkija Lyyli Liukkonen. Kulovesi oli ensimmäisenä Suomessa tutustunut psykoanalyttisiin hoitomenetelmiin Wienissä.

Mieluisimpia talkoomuistojani ovat teemaan kuuluneet juhlat. Niitä varten harjoittelimme ohjelmaa, jossa talkoomarsseilla oli tärkeä osuus. Niihin liittyi isämaallisuus ja maahenkinen kotiseuturakkaus.

Nuorten talkootyön kansantaloudellinen merkitys oli suuri ja kauaskantoinen. Talkootoiminnan yhteydessä saadut kokemukset paransivat luonnontuotteiden ja kierrätystavaroiden tuntemusta. Vasta nyt huomattiin muun muassa jätteen uusiokäyttömahdollisuudet. Yleensä voi todeta, että nykyajan kierrätys on pikkunäpertelyä nuorten talkootoimintaan verrattuna. Vähäinen ei ollut säästäväisyyskampanjankaan vaikutus. Kasvatuksellinen merkitys oli paitsi taloudellisuuteen ja ahkeruuteen totuttamisessa, työn kunnioittamisessa myös siinä, että

talkoopuuhat lähensivät oppilaita, opettajia ja koteja toisiinsa. Eduskunta palkitsi koululaisia säätämällä vuonna 1943 pitkään toivotun lain, jonka mukaan jokaisen kansakoululaisen oli saatava joka koulupäivä maksuton ateria. Talkootoiminta vireytti myös nuorisjärjestöjen ja muiden yhteisöjen toimintaa.

Kivääri tutuksi koulussa

Toinen ajan vaatima asia kansakouluopetuksessa oli maanpuolustuskasvatus. Se oli pantu alulle jo kaksikymmentäluvun lopulla, ja asiasta keskusteltiin vilkkaasti lehdissä. Kouluhallitus ei kuitenkaan antanut velvoittavaa määräystä opetuksen järjestämiseen, vaikka se suhtautuikin hankkeeseen myönteisesti. Asia eteni kyllä vapaaehtoisuudella. Nuorten talkootoiminnan ohella maanpuolustuksellisuutta toteutettiin eri oppiaineissa. Kansakouluntarkastaja Väinö Valorinta laati opetussuunnitelman ja kirjoitti opaskirjan. Useita muitakin oppaita ilmestyi, mutta tietyistä syistä toiminta loppui syksyllä 1944. Maanpuolustuskasvatusta teksteistä lainaan pätkän Lauri Pihkalan räväkästä artikkelista - tosin jo vuonna 1930 ilmestyneessä kirjassa *Suur-Suomen koulu*:

Venäjä on kaikille naapureilleen vaarallinen kansa. Tämä ei johdu ainoastaan sen suunnattomasta väkirikkaudesta, vaan myöskin eräistä sen varsinaisista ominaisuuksista. Ryssä sikiää kovasti: "Jumalan on helppo luoda venäläisiä", mainitaan Suvorovin sanoneen. Suuren kuolevaisuuden yllittää voimakkaasti valtava syntyväisyys. Edelleen Venäjän kansa on taloudellisesti epäproduktiivista. Sillä on käsissään maapallon rikkaimpia alueita, mutta se ei kykene ottamaan niistä lähestulkoonkaan sellaisia elämän edellytyksiä kuin muut paljon karummasta luonnosta. Näiden molempien ominaisuuksien tuloksena ryssä on vaistoiltaan hellittämättömän ekspansiivinen, se himoaa maata niin pitkälle kuin meri tulee eteen. (Mt. 1930, 12.)

Henkisessä valmennuksessa nousivat näkyviin vanhan kansakoulun kuuliaisuuden ja luonteen lujouden vaatimukset sovellettuina mahdollista sotatilaa varten. Huoneentaulu-etiikasta periytyi vaatimus tottelemiseen. Siihen sopi myös snellmanilaisen kansallishengen mukainen eettinen omatoimisuus sekä kouluopetusta sävyttäneen herbartilaisuuden tähdentämä luonteen lujuus ja itsekuri. Aatteellisella historian, maantieteen ja uskonnon opetuksella oli luotava maanpuolustus-henkeä ja -tahtoa.

Käytännöllistä pohjavalmennusta oli koulun liikuntakasvatus, jota Pihkala ehdotti suuria tuntimääriä koulun vuosittaiseen ohjelmaan. Liikuntakasvatus oli suurelta osin vietävä maastoon, koska juuri siellä sotaa käytiin. Se oli maamme oloissa luonnollista ja taloudellistakin, koska valtaosa kouluista sijaitsi metsien lähellä tai jopa metsässä. Jokaisen oppilaan oli harjaannuttava suunnistukseen, kartanlukuun, hiihtoon ja erätaitoihin. Joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta aiheesta kirjoittaneet eivät suositelleet varsinaista sotilaskoulutusta kansakouluikäiselle. Sodan aikana kasvatusta kuitenkin ohjattiin militantimpaan suuntaan mm. kehottamalla opettamaan armeijan komentokieltä. Lisäksi tuli väestönsuojelullinen näkökohta. Ohjeissa näkyy pedagoginen taitavuus siinä, että kasvatusta suositeltiin annettavaksi luontevasti, usein leikkinä.

Sarkkilan ja Äkönmaan maaseutukouluissa liikuntatuntien mahdollisuudet olivat heikonlaiset. Äkönmaassa ei ollut voimistelusalaa, Sarkkilassa se oli usein muussa käytössä. Sarkkilan pojille opettaja Hiltunen piti usein sotaväen "äksiisiä". Hän oli itse innokas suojeluskuntalainen ja myös iäkäs, joten tavallinen voimistelu ja urheilu ei enää kovin kiinnostanut. Taitoa ei puuttunut, koska hän oli opiskeluaikanaan johtanut seminaarinsa voimisteluseuraa. Sotilasmaisesti pukeutuneena - tosin ilman arvo- ym. merkkejä - hän esiintyi tavallisella oppitunnillakin. Opettaja Anni Manner vei toisinaan sekä tytöt että pojat hiihtoretelle. Ilmeisesti monelle taholle

suuntautuneella Hiltusella oli silloin kokouksia, joten hän sopi kollegansa kanssa tunnin järjestelyistä. Sen sijaan maanpuolustusoppi oli Hiltuselle mieluista. Hän opetti pojille kiiväärin osat ja käytönkin, mutta ei antanut sillä ampua, mikä monista olisi ollut varmaan mieluisaa. Mahdollisia desantteja hän kehotti tarkkailemaan ja ilmoittamaan huomioista.

Opettaja Taavi Hiltunen perheineen. Pöydän vasemmalla puolella istuu myös hänen kollegansa Anni Manner, joka johti nuorten talkootoimintaa Sarkkilan koulussa.

Miten kansakoulun maanpuolustuskasvatukseen suhtauduttiin? Julkisen vallan taholta siihen kannustettiin, tosin vasta sota-aikana. Jotkut opettajat vastustivat maanpuolustusta ja isänmaallista kasvatusta jopa kieltäytymällä liputuksesta isänmaallisina juhlapäivinä. Kuitenkin innostus oli yleistä. Monet opettajat osallistuivat vapaaehtoisille maanpuolustus-

kursseille ja innokkaimpien väitettiin opettaneen lapsille jopa kiväärillä ampumista. Poliittisen tilanteen muututtua syksyllä 1944 oppisisältö jäi luonnollisesti pois koulun ohjelmasta.

***Koulunuudistusta ja isänmaallisuuden hiljaista vaalimista
“vaaran vuosina”***

Jo kolmekymmentäluvulla oli huomattu, että kansa- ja oppikoulun käsittävä rinnakkaiskoulujärjestelmä alkoi olla aikansa elänyt. Se oli jääne sääty-yhteiskunnan ajoilta. Nyt haluttiin nostaa kansan keskimääräistä sivistystasoa ja mobilisoida kaikki lahjakkuusreservit tuotanto-, yhteiskunta- ja kulttuurielämän käyttöön. Ratkaisuksi tuli oppivelvollisuuden käsittävä yhtenäiskoulu.

Sota kuitenkin pysäytti alkaneen kehityksen, mutta sodan jälkeen edettiin tavoitetta kohti vaihe kerrallaan. Askelina yhtenäiskoulua kohti voidaan pitää vuonna 1946 annettuja lakeja ja kunnallisista keskikouluista ja kokeilumielessä perustettavista ammatillisista jatkokouluista. Lain perusteella maalaiskunta voi perustaa yksivuotisen päiväjatkokoulun iltakurssiopetuksen vastineeksi. Näitä kouluja syntyi vain kolmeen kuntaan. Monissa kunnissa oli aikomus tehdä samoin, mutta kun uudistus-ehdotuksia tuli tämän tästä, ne katsoivat parhaaksi siirtyä odotavalle kannalle. Kunnallisia keskikouluja perustettiin etupäässä syrjäseutujen kuntiin, joissa lasten oppikoulunkäyntimahdollisuudet olivat heikoimmat. Kunnallinen keskikoulu kuului kunnan kansakoululaitokseen. Siinä opetus ja oppivälineistö olivat oppilaille maksuttomia. Kunnan koululaitoksen virka oli näiden keskikoulujen opettajillekin turvallisempi kuin yksityisen oppikoulun tarjoama, joten he myöhemässä peruskoulukeskustelussa asettuivat peruskoulun kannattajiksi.

Myös “varsinaisen” kansakoulun määrääminen koko maassa seitsemänluokkaiseksi päiväkouluksi, oli osoitus suomalaisten

koulutushalukkuudesta aikana, jolloin taloudelliset resurssit olivat niukat jälleenrakentamisen ja sotakorvausten maksamisen vuoksi. Kunnissa joissa oli kaksivuotinen jatkokoulu, kansakoulujakso säilyi kuusivuotisena. Aloitteen tekijä oli kansanedustajana toiminut kansakoulunopettaja Aino Malkamäki. Seitsemäs luokka ei saanut opettajien eikä vanhempienkaan suosiota. Se merkitsi kokopäiväisen kansakouluajan pidentämistä vuodella. Tästä ei työvoimapulan kanssa kamppaileva maatalousväestö iloinnut. Äkönmaan koulun johtokunta peilaili koulupiiriläisten mielialoja: "Uudistuksen tullessa yht'äkkisenä asiana lasten vanhempien tietoon he ovat sangen vastenmielisiä lapsiaan seitsemännelle luokalle lähettämään, ovatpa jotkut sen jyrkästi kieltäneetkin." (Jk 22. 8. 1948.)

Kouluväelle seitsemäs päiväkoululuokka tuli muutenkin yllätyksenä; laki säädettiin vasta kesällä 1948. Kun toimeenpanoa varten ei ollut aikaa kovinkaan paljon, jäi opetussuunnitelma huteraksi, useimmin ennen opitun kertaamiseksi. Seitsenluokkaisuus vaikeutti myös pienten koulujen opetusryhmien muodostamista. Vaikeuden antoivat vauhtia kaksiluokkaisen päiväjatkokoulun perustamiselle. Johtokunnat ja opettajat joutuivat painimaan käytännön ongelmien kanssa. Mm. Äkönmaan johtokunta totesi, ettei seitsemäsluokkalaisille ollut tilattu oppikirjoja eikä koulutarvikkeita. Tosin talousarvioon ei niitä varten ollut merkittyjä varojakaan.

Koulujärjestelmän perusteellista uudistamista varten valtioneuvosto asetti vuonna 1946 kouluhallituksen silloisen pääjohtajan Yrjö Ruudun johtaman komitean. Samana vuonna mietintönsä antanut Alfred Salmelan komitea oli väläytellyt mahdollisuutta kolmesta neljän vuoden mittaisesta koulutusvaiheesta, joista kaksi ensimmäistä kuuluisivat oppivelvollisuuskouluun. Nopeasti valmistuneessa mietinnössään Ruudun komitea esitti samantapaisen mallin. Erityisesti oppikouluväki vastusti suunnitelmaa, ja oikeisto näki siinä poliittista propagandaa, nimitäten sosialististen maiden koulujärjestelmämallin. Kansakoulu-

väestä painavaa kritiikkiä esitti muun muassa opettaja-poliitikko Juhani Leppälä.

Suomen kansakoululaitoksen yksi suuri johtoaate oli isänmaallisuus. Opettajat saivat seminaarista isänmaallisuuden kipinän. Harvoja sosialistileiriin kuuluneita lukuun ottamatta kansakoulun opettajisto pysyi porvarillisena. Kun suojeluskuntia alettiin perustaa 1917, niin seminaarien miespuoliset opettajat ja oppilaat liittyivät niihin, myöhemmin siinä määrin että erityisten seminaarin komppanioiden perustaminen kävi tarpeelliseksi. Vuoden 1918 sodassa seminaariväen osallistumista valkoiselle puolelle pidettiin selviönä, tosin muutamia oppilaita oli punaistenkin puolella. Naisseminaareihin syntyi Lotta Svärd -osastoja. Vaikka politikointi kansakoulussa oli virallisesti kiellettyä, monet opettajat ylittivät isänmaallisuuden ja puoluepolitikoinnin epämääräisen rajan, mitä pidettiin sotien ja niiden välisen ajan ideologisessa ilmapiirissä aivan luonnollisena. Talvi- ja jatkosotaan kansakoulunopettajat osallistuivat intomielisesti, mitä osoittaa kaatuneiden ja invalidisoituneiden opettajien suhteellisen suuri osuus. Mm. Tampereen opettajia kaatui viisi.

Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että suojeluskuntien ja lottajärjestön lakkauttaminen oli useimmille opettajille katkera pala. Sitä paitsi eräät oikeistomieliset opettajat joutuivat ääriivasemmiston painostuksen kohteiksi. Miespuolisissa opettajissa oli kyllä Lapuan liikkeen aktiivejakin, mutta Jukka Rantalan (1997) mukaan virasta eroamis- tai erottamis-vaatimukseen riitti pelkästään opettajan toiminta suojeluskunnassa tai lottajärjestössä. Tosin painostus samoin kuin erottamis-vaatimukset olivat paikallisia, toisinaan entisten oppilaiden kaunan purkausta epäsuosittuun opettajaan. Uutta järjestystä valvovat valtakunnalliset elimet eivät välittäneet niihin erityisemmin puuttua, vaikka SKDL:n vaaliohjelmaan kuului vuonna 1945 vaatimus "virkakoneiston kansanvaltaistamisesta ja puhdistamisesta". Opettajan kurinpitomenettely vaati kansakoulun-

tarkastajan ja kansakoululautakunnan toimenpiteitä.

Etenkin kolmekymmentäluvulla Runeberg oli nostettu isänmaallisuuden suureksi eduskuvaksi. Hänen runouttaan luettiin kansakoulussa ahkerasti. Syksyllä 1944 alkoi Runebergin matalasuhdanne. Se näkyi vaikenemisena. Vuonna 1954 kansallisrunoilijan syntymän 150-vuotistapahtuma sivuutettiin hyvin vähäisin juhlallisuuksin. Tosin Valle Ojaniemi kirjoitti (1954) *Opettajain lehdessä* Runebergistä ikään kuin tämän väheksymisen takana olisivat vain ”ismi-kirjailijat”, jotka vaativat suureen ääneen ”kalevaloja” ja ”vänrikkejä” paperikoriin. Luultavasti varovaisuussyistä Ojaniemi syytti vain tiettyjä kirjailijoita eikä maan uutta suuntausta vartioivia poliitikkoja. Kirjoittajan mielestä Runebergin unohtaminen ei sinänsä olisi korvaamaton vahinko, ”mutta toisin kävisi, jos Suomen kansa lakkaisi arvostamasta niitä asioita, joita kansallisrunoilija rakasti ja piti pyhinä”, hän muistutti. Runeberg oli ollut suomalaisten itsetunnon nostattaja. Olisi kohtalokasta, jos kansa lakkaisi uskomasta itseensä, Ojaniemi painotti.

Tavallaan Ojaniemen kannanotto oli varhainen oire Runebergin uudesta tulemisesta. Vuosisadan lopulla hänestä alettiin jälleen puhua kunnioittavaan sävyyn, ja *Vänrikki Stoolin tarinoista* ilmestyi uusintapainoksia. Ilmiötä vauhditti Neuvostoliiton romahtaminen ja Suomen vapautuminen tietyistä ulkopoliittisista sidonnaisuuksista. Monin tavoin pyrittiin kansalliseen itseymmärrykseen. Ojaniemen mainitsema kansallinen itsetunto pujahti julkiseen keskusteluun - nyt identiteetti-nimisenä.

Vuosi 1952 oli käännekohta

Kansallista uskoa tulevaisuuteen ja dynaamisiin arvoihin todisti myös 40-luvun loppuvuosien vauvaboomi. Sitten koitti riemuvuosi 1952. Säännöstelytalous oli purettu miltei kokonaan. Viimeinen sotakorvausjuna vihelsi rajan yli, Helsingin

kisat pidettiin ja Armi Kuusela kruunattiin Miss Universumiksi. Tapahtumat kirvoittivat iloisen hymyn Suomi-neidon vakavoituneille kasvoille.

Lähteet

- Kouluhallituksen kirjeet 1942-44.
Hämeenkyrön kunnanarkisto:
 Äkönmaan kansakoulun johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1939-49.
 Punkalaitumen kunnanarkisto:
 Sarkkilan kansakoulun johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1939-49.
 Sarkkilan kansakoulun päiväkirjat 1939-46
 Tampereen kaupunginarkisto
 Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1943-44.

Kirjallisuus

- Ojaniemi, Valle 1954. Onko tomu pyyhitty Runebergin otsalta? OL 6/1954.
 Pihkala, Lauri 1930. Koulumme ja puolustuskunto. Teoksessa Suur-Suomen koulu. Julk.
 Jyväskylän seminaarin Karjala-seura. Gummerus.
 Rantala, Jukka 1997. Sopimaton lasten kasvattajaksi!: opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkymykset Suomessa 1944 – 1948. *Bibliotheca historica* 26. Suomen historiallinen seura
 Varjo, Kerttu 1979. Nuorten talkoot. Suomen nuorison työliike 1940-1948. Suomen kulttuurirahasto.